

The right to the city

L'arquitecte i urbanista portuguès Tiago Mota Saraiva va ser el passat dimarts 22 de maig de 2018 a l'ETSAV, convidat pel Màster universitari en Arquitectura (MARq). A la sala d'actes de l'Escola va pronunciar la conferència titulada "The right to the city" basada en la seva experiència professional a l'estudi d'arquitectura [Ateliernob](#). A part, Saraiva també escriu en diaris com a columnista i assessora en temes de vivenda i habitatge el govern portuguès.

El primer que ens va explicar el conferenciant va ser que, quan Ateliernob va començar l'any 2005, feia com tots els estudis d'arquitectura joves: presentar-se a concursos. Això es va acabar de cop amb la crisi econòmica i les mesures imposades per [la troica](#) a Portugal. L'any 2011 hi havia en aquest país un 25% de pobresa, un 17,70% d'atur i un total de 149.000 famílies desnonades. **"En aquella època els arquitectes havien d'emigrar de Portugal per trobar feina"**, va dir. I va mostrar un titular de premsa on el veterà i prestigiós arquitecte Álvaro Siza afirmava que, si ell comencés ara, no seria arquitecte.

En aquest context, a Ateliernob és van començar a fer preguntes: Quan hi ha una crisi econòmica l'arquitectura és inútil? Qui és el veritable client d'un arquitecte? I a aquestes preguntes hi van trobar la resposta de que la societat és la destinatària final de la feina de l'arquitecte, i que malgrat la crisi, la necessitat de vivendes i entorns urbans dignes continua intacte. Llavors van invertir l'ordre del procés, i van decidir que primer farien els projectes i després buscarien finançament per portar-los a terme. Amb aquesta premissa va néixer l'urbanisme social i participatiu d'Ateliernob basat en identificar problemes urbanístics pendents de solució a l'àrea metropolitana de Lisboa, parlar amb els afectats i proposar-los un projecte per posar-hi remei, i amb el projecte pressupostat i aprovat pel veïnat, buscar el finançament necessari a l'Ajuntament, a administracions supramunicipals, i fins i tot a fundacions privades internacionals.

D'aquesta manera, tots els que érem a l'auditori vam conèixer de primera mà com Ateliernob va realitzar els projectes "Prodac norte" i "Prodac sul" (2011-2016), "Marvila" (2014-?), i "Terras da Costa" (2012-?).

Els dos primers són barris de Lisboa que van créixer de manera desordenada durant els anys 70, i on les cases no estaven legalitzades perquè van ser construïdes pels mateixos

veïns en sòl municipal. Si bé feia anys que pagaven impostos a l'Ajuntament pels serveis bàsics que rebien, les famílies no tenien títols de propietat de les seves vivendes i això, entre d'altres, era un problema alhora de testar i d'heretar. Al mateix temps, l'urbanisme caòtic i l'estat ruïnós d'alguns habitatges feia que més d'una vegada els arquitectes municipals s'haguessin plantejat enderrocar el barri sencer... Davant de tot això, Ateliermob va reunir els veïns i els va plantejar la solució a tots aquests problemes: legalitzar les vivendes i millorar la urbanització del barri. Un cop els veïns hi van estar d'acord, el primer que van haver de fer els arquitectes va ser dibuixar plànols de les cases –per primer cop en quaranta anys!- i inventariar les millores que necessitava cada vivenda per complir amb els estàndards d'il·luminació natural, ventilació, etc. Un cop fet el projecte, i aprovat per l'Ajuntament, la mateixa associació de veïns es va encarregar d'organitzar els pagaments i cercar finançament extra per diferents vies. Fins i tot van obtenir un pla públic d'ocupació per a persones del barri! Durant dos anys, 15 veïns van treballar fent obres de rehabilitació i millora, construint escales per salvar els desnivells, instal·lant baranes en llocs perillosos per als infants, arrebossant i pintant parets, etc.

El següent cas que vam conèixer va ser el del projecte “Marvila”. En aquest antic barri obrer, amb bones vistes a l'oceà Atlàntic i amb parcel·les ocupades per fàbriques abandonades, el pla d'ordenació de Lisboa (2010) hi preveu la construcció de noves vivendes i d'un gran hospital. Amb aquest programa la gentrificació està servida, i Ateliermob va decidir conscienciar d'aquest problema als habitants de les 200 cases del barri. Aquí la participació dels veïns no va ser tan fàcil com en el cas dels barris de Prodac, ja que no estaven organitzats en cap mena d'associació. En la primera reunió que van convocar només hi van assistir dues persones! Llavors, gràcies al boca-orella, van poder organitzar petites trobades de veïns al restaurant del barri, i de mica en mica els van fer veure la manca d'espais públics que tenien per a que juguessin els infants, per a que el veïnat pogués fer vida social, ... Els fruits es van començar a notar quan, gràcies a l'organització veïnal i la reivindicació, l'Ajuntament va començar a plantar arbres als carrers, va enretirar les escombraries acumulades d'un solar per fer-ne una plaça, o es va recuperar per al barri el [Palacio Marques de Abrantes](#), un edifici en estat ruïnós que l'Ajuntament volia vendre i convertir en un hotel. Ateliermob, amb permís municipal, va ocupar el palau, hi va fer intervencions arquitectòniques amb passeres per a que la gent hi pogués caminar i no s'entrebanqués, i el va convertir en un centre social per al barri amb sales d'exposicions, de reunió, de projecció de cinema, etc. Un dels objectius del centre va ser recuperar la memòria de la vida al barri abans que canviés del tot pels nous plans urbanístics. Es van recopilar fotografies, objectes, records, i es van organitzar vetllades on, per exemple, veïns significatius explicaven com era la vida d'abans, quan les fàbriques funcionaven. Val a dir que totes aquestes experiències van ser seleccionades per al premi Mediterranean City-to-City Migration Project.

El darrer projecte d'Ateliermob que Tiago Mota Saraiva ens va explicar va ser el de [Terras da Costa](#), a la localitat costanera d'Almada. Es tracta d'un autèntic suburbi de barraques, on hi viuen 300 immigrants, i que en aquell moment no tenien accés a cap mena de servei bàsic. L'ajuntament d'Almada tenia molts prejudicis sobre l'assentament, per ells no

formava part de la ciutat i no en recollien les escombraries, no hi arribava l'aigua corrent, l'electricitat, etc. A més, estava estigmatitzat com un "supermercat" de droga, la policia hi tenia actituds feixistes, hi havia hagut detencions, i la gent d'Almada ni s'hi acostaven. Per tant, si a Marvila el problema era que els veïns no estaven organitzats en una associació, aquí el problema era que, ja d'entrada, els habitants de l'assentament recelaven de que algú de raça blanca els vingués a veure. En un primer moment es van pensar que els arquitectes d'Ateliernob eren policies d'amagat! Per guanyar-se'ls, van organitzar un partit de futbol entre arquitectes i veïns, i amb la confiança, de mica en mica van començar a aflorar les mancances que tenien, la principal que havien de caminar 1 km per aconseguir aigua potable. Llavors Tiago Saraiva els va dir: **"Nosaltres no hi entenem d'aigua, hi entenem de cases, i vosaltres no viviu en cases –dret a l'habitatge-, no lluitarem per vosaltres si vosaltres tampoc no lluiteu"**. Llavors els van proposar de construir una cuina col·lectiva per a l'assentament, perquè **"si construïm una cuina al bell mig de l'assentament haurem de tenir per força aigua i electricitat per fer-la funcionar"**, els van dir per convence'ls. Un cop definit el projecte de la cuina comunitària, els mateixos habitants van fer la petició a l'Ajuntament i aquest va canviar d'actitud en el moment que la demanda va venir de sota. Gràcies a la feina dels regidors progressistes de l'Ajuntament, i del finançament rebut d'una fundació privada alemanya, la construcció es va poder fer gràcies al treball voluntari d'estudiants d'arquitectura al costat dels mateixos veïns. Si bé la cuina es va fer, i el municipi va proporcionar llum i aigua potable, la data de finalització del projecte "Terras da Costa" continua oberta perquè, segons el conferenciant, **"el projecte només haurà acabat quan s'hagi desmantellat l'assentament i els seus habitants visquin en vivendes dignes"**.

En el col·loqui posterior a la xerrada, Tiago Mota Saraiva va explicar que en un origen a Ateliernob només es van plantejar ajudar les persones desnonades, però que aviat es van adonar del potencial de feina que hi havia en barris amb mancances urbanístiques. L'orador va confessar que, **"si bé a l'inici érem nosaltres els que anàvem a convèncer els veïns i proposar-los solucions, ara és al revés i ens vénen a buscar ells"**. L'aposta d'Ateliernob va funcionar fins al punt que, durant els anys de la crisi econòmica, **"de 3.000 estudis d'arquitectura portuguesos nosaltres ocupàvem la posició vint-i-sisena amb 14 treballadors, érem un dels estudis que generava més llocs de treball"**, va afirmar. Actualment, aquest estudi està format per arquitectes, una antropòloga, i una paisatgista, i treballen en xarxa amb d'altres firmes d'arquitectura.

A continuació, Tiago Luis de Noronha Lopes Dias, professor de l'Escola i compatriota del conferenciant, va preguntar pel futur de l'arquitectura social, tenint en compte que enguany es commemora el cinquantenari dels fets del maig del 68, i també just fa cinquanta anys que es va publicar el llibre ["Le Droit à la ville"](#), del filòsof i geògraf francès Henri Lefebvre. L'arquitecte convidat va contestar lamentant que la Constitució portuguesa recull el dret a la vivenda però no el garanteix. Per això ell defensa que no es legisli tant el dret a la vivenda, com el dret a "habitar", a disposar d'un lloc amb una adreça i un número on, com a mínim, es pugui posar una bústia de correus. **"El dret a la ciutat, a l'habitatge, està entrant en un plànol intel·lectual i no se'n parla, en canvi, la gent és expulsada del centres urbans i ha d'anar a viure fora, i això té conseqüències, com ara el fet de que ha dedicar molt de temps a desplaçar-se per anar a treballar, i això fa que acabi la**

jornada cansadíssima, sense temps ni esma per a la participació social”, va doldre’s. Tot seguit va concloure: “Avui se n’ha anat en orris l’ideal de dedicar 8 hores a la feina, 8 hores al lleure, i 8 hores al descans nocturn”.

Per l’arquitecte portuguès, al final tot és una qüestió de classes socials, i per això, abans de fer res, l’urbanisme conscient s’ha de preguntar en qualsevol projecte o intervenció si desencadenarà processos d’especulació i gentrificació, i si és així, lluitar per evitar-los.